

КАРЛ МАЙ И БАЛКАНИТЕ

Драгомир Йорданов

Едва ли днес има образован човек, на когото името на доайена на приключенската литература Карл Май да не говори нищо. Прочутият немски писател е бил ценен от известни личности като Ернст Блох, Алберт Швайцер, Алберт Айнщайн, Карл Либкнехт и Хайнрих Ман, което без съмнение е доказателство за неговия изключителен талант. Май обаче е популярен главно с произведенията си за американския Див запад, така че фактът, че е написал няколко романа, посветени на Балканите, е сравнително слабо известен. По редица причини (предимно свързани със сигурността) по негово време “взривоопасният” полуостров е бил отбягван от западните пътешественици (и писатели), поради което е представлявал “*terra incognita*” за Запада - тайнствено място с лоша слава, по-слабо проучено от джунглите на Азия, Африка и Латинска Америка (независимо от факта, че се намира в Европа). И точно тогава един млад автор “дръзва” да въведе читателя из дебрите на този загадъчен полуостров. Да се пристъпи към изпълнението на подобно амбициозно начинание всъщност не е никак лесно – нито тогава, нито днес. Защото честността изисква реалността да бъде представена такава каквато е, без изопачения. В това отношение според мен Май се е справил блестящо.

Преди обаче да пристъпя към обстоен анализ на балканските произведения на Май, ми се струва необходимо да кажа няколко думи за самия автор. Той е роден на **25 февруари 1842 г.** в малкото градче Ернсттал (дн. Хоенщайн Ернсттал) в Кралство Саксония. Тук трябва да отбележа, че по това време германските земи са разделени на множество кралства, херцогства и курфюрства (държавата Германия се появява на политическата карта едва през **1871 г.** в резултат от обединението на всички германските държавици около най-силната от тях – Прусия). Май е петото дете в семейството на беден тъкач. Той има твърде нерадостно детство, като проблемите му го преследват чак до **1875 г.** Това е една съдбоносна година не само за него, но и за целия приключенски жанр, защото именно тогава той решава да се посвети на писателската дейност. И съвсем естествено в самото начало пише само разкази. Успехът му не е мигновен, но с течение на времето той заплънява все повече читатели и в края на **19 в.** заслужено се превръща в един от най-известните автори на приключенски романи. Което само по себе си е красноречиво доказателство за таланта му, тъй като малко автори се радват на популярност приживе. Както вече отбележах, близо $\frac{3}{4}$ от произведенията му (събрани в **74 тома**) са посветени на Дивия запад. Ориенталските му романи са едва около **10** (те в никакъв случай не отстъпват по качество на останалите), като само в три от тях действието се развива изцяло на Балканите.

Когато бях юноша, Карл Май беше (и все още е) един от моите най-любими автори. Тогава аз с удоволствие четях произведенията му, завладян от невероятните приключения в тях. Невъзможно е да четеш този автор, без той да провокира у теб някакви чувства или емоции, за което свидетелстват думите на найизвестния физик Алберт Айнщайн: “Повечето приключенски книги, които са ми попадали, са ми доскучавали, но никога и романите на Карл Май.” И за съжаление не обръщах особено внимание на достоверността на описаната от него действителност. Днес обаче, когато вече съм историк и географ, въпросът

дали той е описал действително съществуващи места, събития и личности, е изключително важен за мен. Поради това си поставих за цел да изследвам внимателно творчеството му, за да установя доколко той е бил коректен към читателите си от гледна точка на достоверността. При това положение беше съвсем естествено да избира за този “експеримент” неговите балкански произведения – не само защото съм балканец, но и защото по-голямата част от действието в тях се развива в рамките на българската етническа територия (простиращи се по негово време от албанските планини до Черно море и от р. Дунав до Егея). Така че целта на настоящия анализ ще бъде да локализирам и картографирам всички упоменати от Май балкански географски обекти (с особен акцент, разбира се, върху тези от маршрута на героите) – една наистина нелека задача.

Разбира се, в самото начало е необходимо да изясня въпроса защо всъщност Май проявява такъв интерес към Балканите. Според мен причините за това са няколко. От една страна, той несъмнено е желал да разшири географския ареал на действие на героите си, и по този начин да разнообрази творчеството си. Освен това в края на 19 в. Балканите са представлявали, поради царящата в тях несигурност, европейският аналог на американския Див запад. Тук трябва да се отбележи също така и фактът, че действието в неговата шесттомна поредица (за която ще стане дума по-нататък) се развива изцяло в пределите на Османска империя, която по онова време притежава владения на три континента. Сагата започва в най-отдалечената османска африканска провинция Тунис, и е напълно логично да завърши (след като героите са обходили почти цялата турска територия) в противоположния край на империята – Балканите.

Тук трябва да се отбележи, че Май се опитва да разруши негативния облик на обитателите на полуострова, изтъквайки на преден план техните положителни черти (макар че в произведенията му се срещат и много негативни образи).

Писателят разглежда Балканите в две свои поредици – шесттомната “Под сянката на падишаха” (издадена у нас под името “Преследване в Ориента”) и тритомната “Ловци и казаци” (издадена у нас под името “Траперите “Детелиновият лист”). Във втората от тях обаче на полуострова е отделена съвсем периферна роля (действието на първите няколко глави от първия том се развива в Истанбул), поради което аз няма да се занимавам с нея. Така че съвсем естествено акцентът ми ще падне върху първата поредица, издадена у нас от издателство Атика през 1992-1993 г. (и блестящо преведена от Мария Нейкова). Тя включва 6 тома, създадени в периода 1881-1892 г. (които ще изброя според тяхната подредба) – “През пустинята”, “През дивия Кюрдистан”, “От Багдад до Стамбул”, “Из дебрите на Балканите”, “През страната на шкипетарите” и “Жълтоликя”. Действието в последните три тома се развива изцяло на Балканите, но балканската сага започва още в края на том 3, в чиито последни две глави се описват събития, случили си в Цариград и Одрин.

Действието в балканските романи се развива изцяло на територията на Османската империя в границите и от 1871 г. Тук трябва да отбележа, че авторът никъде не споменава през коя година се развиват описаните събития, поради което бях принуден да съдя за това по косвени данни. Анализирайки внимателно произведението, установих (макар и не с абсолютна сигурност) че събитията в него се случват през 1871-1872 г. А що се отнася до Балканите, действието там се развива през втората половина на 1872 г. Но на базата на

какви факти установих това? На едно място в текста се споменава Френско-пруската война от **1870-1871 г.** (в резултат на която се ражда Германия), което логично навива на мисълта, че действието в романа се развива след нейния край. Другаде е описано как героите преминават покрай строящата се жп-линия Скопие-Солун. Както е известно, тя е завършена през **1873 г.**, поради което лесно може да се направи изводът, че събитията в балканските романи се развиват през **1872 г.** (при това през нейната втора половина, защото на едно място изрично е отбелязано, че сезонът, в който се развива действието, е есента).

Тук задължително трябва да отбележа една характерна особеност на романите на Карл Май (валидно и за балканските му произведения) - събитията в тях се описват от самия автор, който е и главен герой (т. е. те са в **1 л. ед. ч.**). Разбира се, въпросните събития са изцяло измислени, но те са представени така правдоподобно, че създават илюзия за пълна достоверност. В повечето свои романи Май "пътешества" из Дивия Запад, където се подвизава под името Олд Шетърхенд (Поразяващата ръка). В ориенталските (и балканските) си романи той е известен с псевдонима Кара бен Немзи (Чернобрадият немец). В приключенията си (в които той естествено се сражава на страната на доброто против различни злодеи) Май неотлъчно е придружаван от двама свои верни приятели и спътници – вождът на апачите Винету (в Дивия запад) и арабският шейх Хаджи Халеф (в Ориента). Специално на Балканите той е придружаван освен от Халеф също така и от Омар бен Садек (друг арабски вожд) и черногорецът Оско.

Поради факта, че е описвал страни, които никога не е посещавал, Май е бил обект на ожесточетни критики от страна на своите врагове. Ето защо в последните години от своя живот той е принуден да предприеме пътешествия в САЩ и Ориента (но за съжаление така и не посещава Балканите).

Разбира се, преди да анализирам самото произведение, е необходимо да дам малко повече информация за сцената на действието - Османската империя. Към **1871 г.** последната е все още важна регионална сила, разпростряла снага върху три континента – Европа, Азия и Африка. Тогава тя се намира в състояние на тежка вътрешна криза, предвещаваща нейната по-нататъшна неизбежна гибел (упадъкът и е описан по неповторим начин от Карл Май). Повечето нейни провинции са обхванати от огъня на освободителните борби на поробените местни народи, като най-критично е положението на Балканите. По това време балканските владения на империята (познати тогава под името Европейска Турция) заемат площ от около **380 хил. кв. км.** (в това число са включени егейските острови, но са изключени васалните държави) и включват изцяло България и Албания плюс някои части от Сърбия (Босна, Херцеговина и Санджак) и Гърция (Епир, Тесалия и повечето егейски острови), т. е. около $\frac{3}{4}$ от територията на Балканския полуостров (възлизаща на **505 хил. кв. км.**). Тогавашна Европейска Турция граничи с **5 държави** – турските васали Сърбия, Черна гора и Румъния и независимите Австро-Унгария и Гърция. Действието в балканските романи от поредицата се развива изцяло на територията на Европейска Турция – в историко-географските области Тракия, Македония и Гегерия (с последното име напоследък се обозначава северната част на Албания, населена с представителите на албанската етнографска група геги). Днес (към **2006 г.**) тези области са разделени между **6 балкански държави** – Турция, Гърция, България, Македония, Албания и Черна гора.

В цялата поредица Май споменава поименно около **200** балкански географски обекта, като по-голямата част от тях са селища. Сред тях естествено за мен най-важни са тези, посетени от героите. За щастие авторът описва доста детайлно маршрута на героите си, което предоставя възможността той да бъде щателно картографиран. Май споменава поименно **42** селища от този маршрут (повечето от които села), но има косвени данни, че той включва и други (неотбелязани поименно) населени места. Което налага извода, че по време на своя около **1000**-километров преход от Истанбул до Бар героите му преминават през не по-малко от **100** населени места. В моята карта обаче аз естествено съм отбелязал само изрично споменатите селища.

А сега е крайно време да изясня каква е главната сюжетна линия в поредицата. В началото на том **1** Кара бен Немзи и спътникът му Халеф случайно се натъкват в Тунис на тялото на убит французин. Впоследствие се оказва, че той е станал жертва на един от ръководителите на могъща престъпна организация, действаща на територията на цялата Османска империя. Лидер на въпросната организация е Жълтоликия – безмилостен и безскрупулен злодей, с когото Кара бен Немзи трябва да се справи. По-нататък следва постепенното разкриване и ликвидиране на организацията, чиято кулминация е сблъсъкът между Кара бен Немзи и Жълтоликия в Северна Албания (оказва се, че главната квартира на престъпниците се намира на Балканите). Накрая всичко завършва благополучно – добрите побеждават, а злодеите получават полагащото им се наказание.

Както е известно, Май е голям пацифист и хуманист, което съвсем естествено намира отражение в творчеството му. В книгите му липсват безсмиленото насилие и жестокостта, особено характерни за нашето съвремие. Героите му по принцип винаги се стремят да избягват кръвопролитията, и в повечето случаи успяват. Загиналите в романите му са малко, като това обикновено са най-големите злодеи. Май е твърд радетел за сближаването между народите (като гаранция за постигане на всеобщ иненарушим световен мир), поради което е бил неудобен за милитаристите (тук трябва да се отбележи, че поради пацифисткия им дух романите му са били забранени в Третия Райх). По този повод големият хуманист Алберт Швайцер заявява следното: “Това, което ме запленива най-силно в творчеството му, е неговото миролюбие и открит стремеж към разбирателство между народите, които оживяват от почти всички негови книги..... и тъкмо това смятам за безсмъртно в творчеството му”. В едно от произведенията си самият Май отбелязва: ”Хиляди пъти тежко и горко на онези, които проливат кръвта на стотици хиляди хора, за да могат десетина рицари да накичат гърдите си с “Железен кръст-първа степен”! Ние се нуждаем от мъже на ума, на науката и изкуството. Но те не се създават при Ваграм и Ватерлоо”.

Като бивш преподавател, Май е притежавал задълбочени познания в най-различни области (история, география, етнография, лингвистика и пр.), което проличава от всяка страница на неговите произведения (и което несъмнено значително е улеснявало неговата дейност). Тази негова ерудиция му помага да създаде дотолкова правдиви описания на различните страни и народи, че читателите му имат чувството, че държат в ръцете си не художествено произведение, а пътепис. Непрекъснатите екскурси (исторически, географски, етнографски и пр.) не само разнообразяват произведенията му, но и предоставят на читателите полезни знания. Написването на всяко негово

произведение е предшествано от старателна подготовка, включваща на първо място старателно проучване на театъра на бъдещите приключения.

Ерудицията на Май проличава в пълна степен и в неговите балкански романи, където той дава изобилни сведения за историята, географията и етнографията на местните страни и народи. Разбира се, в случая за мен най-важни са географските сведения, от представянето на които в най-голяма степен проличава добросъвестността на един автор. От внимателния анализ на балканските произведения на Май може да се направи логичният извод, че той несъмнено е разполагал с подробни карти на Истанбул и целите Балкани. Това ясно проличава от детайлното изброяване на множество географски обекти (главно селища), които без изключение са реално съществуващи. Но какви карти е ползвал авторът? Това вероятно са били подробни генералщабни карти (немски или австро-унгарски), с които той някак е успял да се снабди, защото по негово време именно те са били най-достоверните. Тук обаче задължително трябва да се отбележи, че по времето на автора картографията все още е далеч от своето върхово ниво на развитие, поради което в тогавашните карти (дори и в генералщабните) често се забелязват неточности. Това, разбира се, рефлектира върху творчеството на Май, и понякога в него откриваме (макар и твърде рядко) нелокализуеми географски обекти. В други случаи пък дадените от него названия са деформирани (напр. Кошикавак вместо Кушукавак, Джнибашлю вместо Джинбашли и пр.). Този факт естествено създава сериозни трудности при картографирането на балканския маршрут на героите. Тук обаче искам задължително да уточня, че за съжаление не съм работил с оригиналните произведения на автора, издадени на немски език, а само с техния български превод. И съм отразил названията така, както ги е превела Мария Нейкова. Въпреки големите трудности, смея да твърдя, че в общи линии се справих успешно със задачата си. В резултат на проучването си установих, че авторът е споменал около **200** балкански географски обекта, половината от които селища. И е отбелязал поименно **42** от селищата по маршрута на героите. Аз не само успях да локализирам повечето от тях (**38**), но и издирих техните съвременни названия, което може да се види в приложената таблица. И освен това установих на територията на кои съвременни държави се намират те. Надявам се всички тези мои (немалки) усилия един ден да бъдат оценени по достойнство от почитателите на Май.

Прави впечатление, че никъде в произведенията си авторът не употребява съвременните названия на местните историко-географски области (напр. Тракия, Македония и пр.), а си служи единствено с далеч по-обобщаващото понятие Румелия (което по негово време се е употребявало като синоним на Европейска Турция). Това навярно се дължи на факта, че той предпочита да използва официалните държавни названия на споменатите селища (в случая на турски), макар в някои случаи да има и изключения от тази традиция. Понякога Май споменава не само официалното, но и традиционното за местното население название на дадено селище (напр. Уструмджа и Струмица, Юскюб и Скопие и т. н.), което говори за неговата голяма ерудиция.

Карл Май с пълно основание би могъл да бъде определен като голям познавач на световната история. В книгите си той не само често описва съвсем истински исторически събития, но и понякога дори включва като герои реално съществували исторически личности – Ейбрахам Линкълн, Ото фон Бисмарк, Максимилиан фон Хабсбург, Бенито Хуарес, Наполеон Бонапарт, Робер Сюркуф и др. Писателят е бил много добре запознат и с балканската история

(чел е не само исторически трудове, но и пътеписи на различни западни пътешественици, посетили полуострова през **18-19 в.**), което ясно проличава от всяка страница в последните три тома от поредицата му. За нас обаче е от изключителна важност, че той е бил много добре запознат и с българската история (и освен това несъмнено е изпитвал симпатия към българите, защото в книгите му те са положителни герои). Доказателство за това е следният абзац от стр. **170** на последния роман от поредицата “Жълтоликия” : “ Дали там наистина е имало сребърна мина? В такъв случай ще е било преди турското владичество, при управлението на българските ханове. За управлявалия от **888** до **927** година цар Симеон например се знае, че не само царството е достигнало най-големите си размери, но грижливо били развивани също търговията, изкуствата и науката, а на много места били добивани и благородни метали. Владенията му се простирали на запад приблизително до днешен Призрен, тоест мястото, където се намирахме ние. Така че наистина беше възможно да е била изкопавана такава шахта. Границата на държавата, която е минавала оттук, е била осеяна с наблюдателници и за един от караулите е била използвана тази мина”.

Карл Май е бил много добре запознат и с етническата карта на полуострова. По негово време (втората половина на **19 в.**) вече са съществували редица етнографски карти на Балканите, и той несъмнено е виждал повечето от тях (лично за мен няма никакво съмнение, че той е ползвал най-известната сред тях – тази на немския географ Хайнрих Киперт от **1876 г.**). Поради това той отразява съвсем правдиво българският характер на Македония, което естествено не е по вкуса на някои фалшификатори на история (в Скопие например Май не се радва на особена популярност, тъй като е “пропуснал” да спомене наличието на македонски народ на Балканите). Май привежда две главни доказателства за българския облик на въпросната област:

1. Изрично отбелязва, че старинната крепост край гр. Струмица (във Вардарска Македония) е била построена от българите.

2. Славянските герои, с които Кара бен Немзи се среща на територията на Вардарска Македония (Илия, Анка и Яник), са изрично упоменати като българи. Освен това с пълно основание може да се допусне, че и някои други герои, чиято национална принадлежност не е изрично отбелязана (Перо, Тома, Шенка, Исрад, Юнак, Гуска, Властан и др.), също са българи.

Както е известно, Май е страстен защитник на равенството между народите, поради което никъде в творчеството му не може да се открие преднамерено сатанизиране на даден етнос. В своите произведения той действително критикува многократно турците заради плачевното състояние на тяхната империя, но тази критика не е продиктувана от омраза, а цели да обърне внимание върху някои недостатъци, за да бъдат те своевременно преодолени (т. е. има конструктивен характер). В поредицата му всеки народ излъчва както положителни, така и отрицателни герои. За наше щастие обаче българите в романите му са представени изцяло в положителна светлина, което може само да ни радва. Този факт вероятно се дължи на познаването от страна на Май на българския характер, известен със своята пословична толерантност и трудолюбие.

Писателят е познавал отлично и етнопсихологията на описаните от него народи. Доказателство за това е следният абзац от страници **188-189** на тома “Жълтоликия”, описващ особеностите на албанския етнос: “ При тази особеност на планините е обяснимо защо техните обитатели малко или повече винаги са

отстоявали независимостта си срещу всички чужди нашественици. Тези мрачни, заплашителни, студени клисури и недра оказват, разбира се, голямо влияние върху душевността и физическите особености на населението. Шкипетарите се отнасят към чужденците особено студено, недостъпно и враждебно, като родината им. Техните жилави, силни, гъвкави тела, суровите лица с издялани като от гранит, неумолими черти, студените им отблъскващи погледи напълно съответстват на естеството на планините, в които живеят. Трудно е да се открият светли, топли места в душите им. Те са прорязани от дълбоки пропасти и цепнатини, в чиито недра бушуват реките на омразата, отмъщението и непримиримия гняв. Дори помежду си хората са подозрителни и недоверчиви. Родовете се делят едни от други, отделните семейства и хора също. Но срещу натрапниците те се обединяват, както стоящите близо една до друга скали в планините им и оставят на пътника само на някои места тесни, трудни за преодоляване проходи.”

Май е имал забележителни познания и в областта на лингвистиката. Това проличава от факта, че във всички негови книги се срещат цитати на най-различни езици – арабски, турски, кюрдски, албански и др.

В заключение трябва да се отбележи, че писателят е притежавал големи познания и в областта на религиите, за което свидетелстват многобройните цитати от Библията и Корана, срещащи се в произведенията му.

В интерес на обективността трябва да се отбележи, че в творчеството на Май се срещат и някои неточности. По принцип обаче те са твърде малко и в никакъв случай не могат да накърнят цялостното положително впечатление от произведенията му. И все пак има една сериозна грешка, на която вероятно досега не е било отделяно необходимото внимание – писателят озаглавява том 5 от поредицата си “В страната на шкипетарите” въпреки че действието в него се развива изцяло на територията на Вардарска Македония, т.е. в област, населена по негово време преимуществено с българи (в която броят на шкипетарите, т. е. албанците, е бил съвсем малък). Това вероятно е несъзнателна грешка, но тя наранява българите, тъй като приписва част от тяхната изконна етническа територия на чужд етнос. По всяка вероятност Май никога не е осъзнал грешката си, защото в противен случай той щеше да я поправи, давайки ново име на романа си (например “В страната на българите”).

Карл Май умира от инфаркт на **30 март 1912 г.** в Дрезден, само две години преди началото на Първата световна война. По-суеверните читатели несъмнено биха видели в този факт пръста на съдбата – тя просто не е пожелала великият хуманист да стане свидетел на най-кръвопролитният дотогава конфликт в световната история. Оттогава до днес са изминали близо **100** години, но въпреки това произведенията му не само не са забравени, но и продължават да трупат популярност. Което несъмнено доказва техните високи качества, превърнали ги съвсем заслужено в класика в приключенския жанр. Що се отнася по-конкретно до балканските му произведения, те със сигурност също ще продължават да печелят нови почитатели, при това не само на Балканите, но и в целия свят.

ПОИМЕННО ОТБЕЛЯЗАНИ СЕЛИЩА ОТ БАЛКАНСКИЯ МАРШРУТ НА
ГЕРОИТЕ НА КАРЛ МАЙ

Пореден номер на съответното селище	Название, употребено от Карл Май	Действително турско название към 1872 г.	Българско название	Официално съвременно название в съответната страна	Съвременна държава, на чиято територия се намира съответното селище днес
1	Стамбул	Истанбул	Цариград	Истанбул	Турция
2	Чаталджа	Чаталджа	Чаталджа	Чаталджа	
3	Инджигис ?				
4	Виза	Визе	Виза	Визе	
5	Кърклисе	Къркклисе	Лозенград	Къркларели	
6	Едирне	Едирне	Одрин	Едирне	
7	Букьой ?				
8	Кошикавак	Кушукавак	Крумовград	Крумовград	България
9	Джнибашлю	Джинбашли	Душинково	Душинково	
10	Мадан	Мадан	Мадан	Мадан	
11	Топоклу	Топоклу	Средногорци	Средногорци	
12	Исмилан	Исмилян	Смилян	Смилян	
13	Настан	Настан	Настан	Днес квартал на гр. Девин	
14	Карабулак	Карабулак	Борино	Борино	
15	Барутин	Барутин	Барутин	Барутин	
16	Дупница	Дъбница	Дъбница	Дъбница	
17	Неврокоп	Неврекоп	Неврокоп	Неврокоп	
18	Мелник	Меленик	Мелник	Мелник	
19	Лебница	Лебница	Лебница	Лебница	
20	Дервент ?				
21	Еникьой	Еникьой	Ново село	Ново село	Македония
22	Текерлик	Текерлик	Секирник	Секирник	
23	Дабила	Дабила	Дабиля	Дабиля	
24	Остромджа	Уструмджа	Струмица	Струмица	
25	Радова	Радова	Радовиш	Радовиш	
26	Карбанци	Карбанци	Карбинци	Карбинци	
27	Жиганци	Жиганци	Жиганци	Жиганци	
28	Варци	Варци	Улярци	Улярци	
29	Йерселю	Йерселю	Ерджелия	Ерджелия	
30	Килисели	Клисели	Св. Никола	Св. Никола	
31	Гурилер	Гурелер	Средно Койнари	Средно Койнари	
32	Румелия	Урумли	Юрумлери	Юрумлери	
33	Глоговик	Глоговик	Долна	Долна	

			Гъоновица	Гъоновица	
34	Коласчин	Колашин	Колш	Колш	
35	Ругова	Ругова	Брут	Брут	Албания
36	Паха ?				
37	Брдети	Брдети	Брдети	Брдети	
38	Фуша Арист	Фуша Арист	Фуше е Арез	Фуше е Арез	
39	Гори	Гори	Гури и Зи	Гури и Зи	
40	Скала	Скала	Скала	Скала	
41	Скутари	Искендерие	Шкодра	Шкодер	
42	Антивари	Антивари	Бар	Бар	Черна гора